(दिनाङ्क 29-8-20)

उपशास्त्री प्रथम वर्ष, विषय व्याकरण

ग्रन्थ- सिद्धान्त कौमुदी (अजन्त पुल्लिङ्ग प्रकरण)

1 गाम् - गो शब्दात् अर्थवदिति सूत्रेण प्रातिपदिक संज्ञायाम्, स्वौजसम् इति सूत्रेण तथा द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने इति सूत्र सहयोगेन अम् विभक्तौ। गोतो णित् इति सूत्रेण णिद्वद्भावे प्राप्ते तं प्रबाध्य औतोऽम्शसोः इति सूत्रेण ओकारस्य स्थाने आत्वे

2 गवे - गो शब्दात् अर्थवदिति प्रातिपदिक संज्ञायाम् स्वौजसम् - इति सूत्रेण तथा द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने इति सूत्र सहयोगेन गो शब्दात् ङे विभक्तौ एचोऽयवायावः इति सूत्रेण अवादेशे सति गवे इति सिद्धम्।

3 राः - रै शब्दात् अर्थवदिति प्रातिपदिक संज्ञायाम्, स्वौजसम् - इति सूत्रेण तथा द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने इति सूत्र सहयोगेन रै शब्दात् सु विभक्तौ, उ अनुबन्ध लोपे, रायो हलि इति सूत्रेण ऐकारस्य स्थाने आत्वे, सकारस्य विसर्गे राः इति सिद्धम्।

4 रायौ - रै शब्दात् अर्थवदिति सूत्रेण प्रातिपदिक संज्ञायाम्, स्वौजसम् इति सूत्रेण तथा द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने इति सूत्र सहयोगेन रै शब्दात् औ विभक्तौ, एचोऽयवायावः इति सूत्रेण आयादेशे रायौ इति सिद्धम्।

5 ग्लौः - ग्लौ शब्दात् अर्थवदिति सूत्रेण प्रातिपदिक संज्ञायाम्, स्वौजसम् इति सूत्रेण तथा द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने इति सूत्र सहयोगेन ग्लौ शब्दात् सु विभक्तौ उ अनुबन्ध लोपे विरामोऽवसानम् इति अवसान संज्ञायाम्, सकारस्य विसर्गे ग्लौः इति सिद्धम्।

अमरनाथ मिश्र
एसो० प्रो० व्याकरण
रा०उ० सं० म०वि०
[illegible]

दिनांक 29-8-20 उपशास्त्री द्वितीय वर्ष, विषय व्याकरण
ग्रन्थ- सिद्धान्त कौमुदी (अदादि प्रकरणम्)

1 विदाङ्करोतु — विद् धातोः लोट्, लोटः स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण तिप् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे। तिङ् शित् सार्वधातुकम् इति सूत्रेण सार्वधातुक संज्ञायां कर्तरि शप् इति सूत्रेण शप् प्राप्ते तं प्रबाध्य तनादिकृञ्भ्य उः इति सूत्रेण उ प्रत्यये। ~~विदाङ्कु~~ विदाङ्कुर्वन्तु इत्यन्यतरस्याम् इति सूत्रेण ~~आम~~ निपातनात् आम् प्रत्यये। ~~कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति सूत्र~~ आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य इति नियमात् कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति सूत्रेण आम् परक कृ धातोरनुप्रयोगे। आर्धधातुकत्वात् ~~गुण~~ ऋकारस्य स्थाने गुणे, रपरत्वे, सार्वधातुकत्वात् उकारस्य स्थाने गुणे, एरुः इति सूत्रे तिप् इकारस्य स्थाने उत्वे कृते, मकारस्य स्थाने अनुस्वारे परसवर्णे कृते विदाङ्करोतु इति सिद्धम्।

2 विदाङ्कुरुतात् - विद् धातोः लोट्, लोटः स्थाने तिप्तस्झि इति सूत्रेण तिप् प्रत्यये, अनुबन्ध लोपे। तिङ् शित् सार्वधातुकम् इति सार्वधातुक संज्ञायाम् कर्तरि शप् इति सूत्रेण शप् प्राप्ते तं प्रबाध्य तनादिकृञ्भ्य उः इति उ प्रत्यये। विदाङ्कुर्वन्तु इत्यन्यतरस्याम् इति सूत्रेण आम् ~~आ~~ आगमे। आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य इति सूत्रबलात् कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति सूत्रे आमपरकस्य कृ धातोरनुप्रयोगे। आर्धधातुकत्वात् ऋकारस्य स्थाने गुणे रपरे। सार्वधातुकत्वात् उकारस्य स्थाने गुणे कृते। एरुः इति सूत्रे इकारस्य स्थाने उत्वे तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतरस्याम् इति सूत्रे तु स्थाने तातङादेशे विदाङ्कुरुतात् इति सिद्धम्।

अमरनाथ मिश्र
सहा० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० म०वि० [illegible]

शास्त्री प्रथमखण्ड, विषय-दर्शन

(दिनांक 29.6.20) अनि० प्रथमपत्रम् (केवल व्याकरण विषयक छात्रों के लिये)
अन्नम् तर्कसंग्रह

प्रश्न कर्मणः किं लक्षणम्? कतिविधञ्च तत्कर्म? किञ्च तल्लक्षणम्।

उत्तर संयोगभिन्नत्वे सति संयोगा~~समवाय~~समवायिकारणत्वं कर्मत्वम्। देवदत्तपुस्तकसंयोगे हस्तपुस्तकसंयोगस्यासमवायिकारणत्वात् तत्रातिव्याप्तिनिरासाय सत्यन्तम्। घटादिवारणाय विशेष्यदलम्। रूपादिवारणाय संयोगेति। तच्च कर्म उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनभेदात् पञ्चविधम्। तत्र ऊर्ध्वदेशसंयोगासाधारणहेतुत्वमुत्क्षेपणत्वम्। अधोदेशसंयोगासाधारणहेतुत्वमपक्षेपणत्वम्। शरीरस्य सन्निकृष्टसंयोगासाधारणहेतुत्वमाकुञ्चनत्वम्। शरीरस्य अपकृष्टसंयोगासाधारणहेतुत्वं प्रसारणत्वम्। उत्क्षेपणादिभिन्नत्वे सति कर्मत्वं गमनत्वम्।

प्रश्न सामान्यस्य किं लक्षणम्? सामान्यं कुत्र वर्तते।

उत्तर नित्यत्वे सति अनेकसमवेतत्वं सामान्यस्य लक्षणम्। संयोगादिवारणाय सत्यन्तम्। कालादिवारणाय विशेष्यदलम्। कालपरिमाणादावतिव्याप्तिवारणाय अनेकेति। सामान्यञ्च द्रव्यगुणकर्मवृत्तिः। तच्च सामान्यं द्विविधम् परापरभेदात्। परं सत्ता, अपरं द्रव्यत्वम्।

प्रश्न विशेषस्य किं लक्षणम्?

उत्तर नित्यद्रव्यत्वे सति आत्मत्वमनस्त्वभिन्नत्वे च सति व्यावर्तकत्वं विशेषत्वम्। घटत्वादिवारणाय सत्यन्तम्। नित्यद्रव्यत्वनिष्ठविशेषतानिरूपितैकमात्रवृत्तिभेदानुमितिज्ञानकतावच्छेदकप्रकारताश्रयत्वं च परिष्कृतं विशेषलक्षणमिति पदे।

अमरनाथ मिश्र
एसो० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० म० वि०
[illegible]